

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության
ֆակուլտետի պետության և իրավունքի տեսության ու
պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, «Ֆինանսական
համակարգի հաշտարարի գրասենյակ» հիմնադրամում
պահանջները վաղ հանգուցալուծող մասնագետ,
իրավական փորձագետ Սիավորված ազգերի
կազմակերպության մանկական հիմնադրամում

ԳԵՆԵՏԻԿԱԿԱՆ ՀԱՁՈՐԴԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԵՆԵՏԻԿԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԵՎ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕԲՅԵԿՏ

Հոգվածում գենետիկական տեղեկատվության իրավական կարգավիճակը ենթարկվում է իրավափիլի-
սոփայական վերլուծության՝ հանրային և մասնավոր իրավունքի համատեքստում: Հոգվածում քննադատա-
բար գնահատվում են սեփականության դասական տեսությունների կիրառելիությունը և վերլուծվում է
«մարդկության համընդհանուր ժառանգության» հայեցակարգը՝ որպես այլընտրանքային մոդել: Հիմնա-
վորվում է, որ թե՛ զուտ մասնավոր, թե՛ հանրային մոտեցումները միակողմանի են՝ տվյալների երկակի բնույ-
թի պատճառով: Առաջարկվում է sui generis կարգավորման անհրաժեշտությունը, որը կհավասարակշռի
անհատի իրավունքները հանրային շահի հետ:

*Հիմնադրամեր - գենետիկական նյութ, ֆիզիկական մեմուշ, գենետիկական տեղեկատվություն, սեփակա-
նության իրավունք, իրավունքի օբյեկտ, մարդկության համընդհանուր ժառանգություն, տեղեկացված հա-
մաձայնություն, ինքնավարություն, գաղտնիություն:*

Ներածություն

Գենային ինժեներիայի բուռն զարգացումը և
մարդկային գենոմի վերծանումը XX դարի վերջին
ոչ միայն հեղափոխություն առաջացրին կենսաբա-
նության և բժշկության ոլորտներում, այլև իրավա-
գիտության և փիլիսոփայության առջև դրեցին մի
շարք հայեցակարգային խնդիրներ: Դրանցից
առանցքայինը մարդու մարմնի, դրա մասերի և,
մասնավորապես, գենետիկական հաջորդականու-
թյան ու տեղեկատվության նկատմամբ սեփակա-
նության իրավունքի գոյության և բովանդակության
հարցն է: Այս խնդրի արդիականությունը գնալով
աճում է, քանի որ գենետիկական տվյալների հա-
սանելիությունը կարող է հանգեցնել խտրականու-
թյան և ստիգմատիզացիայի աշխատանքային կամ
ապահովագրական հարաբերություններում, ինչ-
պես նաև առաջացնել անձնական տվյալների
պաշտպանության և կենսաէթիկայի հետ կապված
բարդագույն խնդիրներ:

Գենետիկական տեղեկատվության իրավա-
կան կարգավիճակի շուրջ գիտական գրականու-
թյան մեջ առկա են տարաբնույթ մոտեցումներ:
Պատմականորեն իրավական պրակտիկան, հատ-
կապես արտոնագրային իրավունքի ոլորտում, գե-
րակայությունը տվել է այն գիտնականներին կամ
հետազոտական կազմակերպություններին, որոնք
«հայտնաբերել» կամ փոփոխել են գեների որոշա-
կի հաջորդականություններ՝ դրանք դիտարկելով

որպես մտավոր սեփականության օբյեկտ: Մինչդեռ
գենետիկական նյութի աղբյուր հանդիսացող ան-
հատների իրավունքները հաճախ անտեսվել են:
Սույն հոգվածի գիտական ներդրումը կայանում է
գենետիկական տեղեկատվության՝ որպես սեփա-
կանության իրավունքի յուրահատուկ օբյեկտի հա-
մալիք քննության մեջ՝ հաշվի առնելով դրա երկակի
բնույթը՝ լինելով խիստ անձնական, սակրալ նշա-
նակություն ունեցող տվյալ և միևնույն ժամանակ՝
ողջ մարդկությանը պատկանող հազարամյակների
ժառանգություն:

Սույն հետազոտության գլխավոր նպատակն է
իրականացնել գենետիկական տեղեկատվության
իրավական կարգավիճակի իրավափիլիսոփայա-
կան վերլուծություն, սեփականության տարբեր մո-
դելների կիրառելիության քննարկում և ամենաար-
դյունավետ մոդելի ընտրություն: Այս նպատակին
հասնելու համար սահմանվել են հետևյալ խնդիր-
ները՝ ա) տարբերակել «գենետիկական նյութ» և
«գենետիկական տեղեկատվություն» հասկացու-
թյունները, բ) վերլուծել հնարավոր իրավատերերի
շրջանակը, գ) քննության առնել սեփականության
իրավունքի դասական փիլիսոփայական տեսու-
թյունների կիրառելիությունը և դ) համակողմանիոր-
են քննարկել և ներկայացնել գենետիկական տե-
ղեկատվության նկատմամբ կիրառելի ամենահա-
վասարակշռված մոտեցումները:

Հոգվածը կազմված է ներածությունից, երկու

հիմնական բաժնից և եզրակացությունից: Առաջին բաժնում վերլուծվում են գենետիկական տեղեկատվության էությունը և դրա շուրջ ծագած իրավական վեճերն արտացոլող առանցքային դատական նախադեպերը: Երկրորդ բաժինը նվիրված է սեփականության համընդհանուր, կոլեկտիվ ու մասնավոր ձևերի քննարկմանը, «մարդկության համընդհանուր ժառանգության» հայեցակարգի վերլուծությանը և մարդկային գենոմի իրավական կարգավիճակի և պաշտպանության՝ ամենահիմնավոր սնդեղի ընտրությանը:

Հետազոտության մեթոդաբանություն

Սույն հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը կազմում են մի շարք գիտական մեթոդներ: Առանցքային դեր ունի դոկտրինալ մեթոդը, որի միջոցով վերլուծվել են սեփականության իրավունքի, գենետիկական տեղեկատվության և դրա իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ հիմնարար իրավական հասկացություններն ու տեսությունները: Կիրառվել է նաև համեմատական-իրավական մեթոդը՝ միջազգային փորձի, մասնավորապես՝ ԱՄՆ դատական պրակտիկայի և օրենսդրական մոտեցումների քննարկման միջոցով: Պատմաիրավական մեթոդն օգտագործվել է սեփականության իրավունքի վերաբերյալ փիլիսոփայական տեսությունների և «մարդկության համընդհանուր ժառանգության» սկզբունքի զարգացումը հետազոծելու համար: Որպես տվյալների հավաքագրման աղբյուրներ ծառայել են գիտական գրականությունը՝ ներառյալ իրավափիլիսոփայական աշխատություններ և հոդվածներ, միջազգային իրավական ակտերը, դատական պրակտիկան: Հետազոտությունը իրականացվել է նաև առանձին պետությունների ազգային օրենսդրության վերլուծության միջոցով: Հավաքագրված տվյալների վերլուծությունն իրականացվել է որակական քննության և համադրման միջոցով: Հեղինակը վերլուծել է իրավական նորմերը, դատական որոշումները և գիտական տեսությունները՝ դրանց հիման վրա կառուցելով տրամաբանական փաստարկներ: Վերլուծությունը ներառել է իրավական հասկացությունների մեկնաբանում, տարբեր իրավական համակարգերի մոտեցումների համեմատություն և քննադատական գնահատում:

Գենետիկական հաջորդականության և գենետիկական տեղեկատվության էությունը և դրանց նկատմամբ իրավունքների մասին նախնական ընկալումները

Գենետիկական տվյալները, իրենց բովանդակությամբ և նշանակությամբ պայմանավորված, ունեն միաժամանակ և՛ մասնավոր, և՛ հանրային ուղղվածություն: Դրանք երբեմն անխուսափելիորեն պարունակում են խիստ անձնական տեղե-

կատվություն անհատի՝ ներառյալ անձի նախնիների, ընտանեկան հարաբերությունների, բժշկական ռիսկերի ու անգամ վարքագծային առանձնահատկությունների մասին: Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել, որ գենետիկական տվյալները տարբերվում են գենետիկական նյութից, որից վերջիններս, ըստ էության բխում են: Գենետիկական տեղեկատվությունը ոչ նյութական տեղեկատվություն է անհատի գենետիկական կառուցվածքի մասին, իսկ գենետիկական նյութը դեգրասիոնիզացիայի ենթարկվող (այսուհետև՝ ԴՆԹ) մոլուկ է, ԴՆԹ-ի ֆիզիկական հատվածը: Գենետիկական նյութի օրինակները ներառում են արյունը, հյուսվածքները, թուքը: Որոշ հեղինակներ հանդես են գալիս ԴՆԹ մոլուկները կամ մարմնական այլ ածանցյալները սեփականություն դիտարկելու դիրքերից, սակայն, գործնական տեսանկյունից խիստ դժվար է հետևել ողջ գենետիկական նյութին՝ իր բոլոր դրսևորումներով: Մեր կենսագործունեության ողջ ընթացքում արտաքին միջավայրում մենք թողնում ենք մեր գենետիկական նյութից որոշակի հատված և անտրամաբանական կլինի պնդել, որ մենք հանդիսանում ենք այդ բոլորի սեփականատերեր: Ավելին, երբ հետազոտողը կամ կազմակերպությունը հասանելիություն է ստանում անձի գենետիկական տեղեկատվությանը և պահում այն տվյալների բազայում, բուն ֆիզիկական մոլուկը շատ ավելի քիչ կարևորություն է ստանում, քանի որ դրա վերաբերյալ տեղեկատվությունը ինքնին կարող է մշակվել և վաճառվել: Հետևաբար, որպես իրավունքի օբյեկտ առավելապես պետք է ուշադրություն դարձնել գենետիկական տեղեկատվությանը, թեև հաշվի առնելով գենետիկական նյութի և տեղեկատվության փոխադարձ անխզելի կապը՝ հաճախ այս տարբերակումը որոշակի չէ, սակայն ի հակառակ այն պնդմանը, որ ֆիզիկական մոլուկի և գենետիկական տեղեկատվության տարանջատումը արհեստական է և շփոթեցող՝ պետք է նշել, որ ամենահետաքրքիր և կարևոր տեսական հարցերն առաջանում են այն ժամանակ, երբ անդրադառնում ենք գենետիկական տեղեկատվությանը և ոչ թե ֆիզիկական մոլուկին:

Ընդհանուր առմամբ տեղեկատվությունը շրջապատող աշխարհի վերաբերյալ տվյալների համակցություն է, ոչ նյութական օբյեկտ: Այն բավականին վաղուց վերածվել է ապրանքաշրջանառության առարկայի և հանդիսանում է պայմանագրային հարաբերությունների օբյեկտ: Այս տեսակի օբյեկտի համար բնութագրական է ուրույն տնտեսական կարգավիճակը, որը հնարավորություն է տալիս տեղեկատվությունը տարբերել հասարակական արտադրության այլ միջոցներից: Տեղեկատվությունն օժտված է քանակական և որակական որոշակի ցուցանիշներով (օրինակ, տնտեսական արժեքը և անձանց լայն շրջանակին հայտնի չլինելը):

Տեղեկատվության կապակցությամբ ծագող հարաբերությունները կարգավորվում են իրավունքի տարբեր ճյուղերով, այդ պատճառով էլ չի կարելի տեղեկատվությունը ամբողջությամբ նույնացնել գոյքային հարաբերությունների հետ և տեղեկատվության կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունների նկատմամբ կիրառել նույն քաղաքացիաիրավական կարգավորման մեթոդները, առանց հաշվի առնելու տեղեկատվության առանձնահատկությունները: Բացի այդ, ցանկացած տեղեկատվություն չէ, որ կարող է հանդիսանալ իրավական կարգավորման օբյեկտ: Իրականության մեջ գոյություն ունեն տեղեկատվական հոսքեր (պաշարներ), որոնց նկատմամբ օրենքն անտարբեր է: Այդ պատճառով կարևոր է ընդգծել տեղեկատվության այն շրջանակը, որը ենթակա է իրավական կարգավորման՝ հավաքման, մշակման, կուտակման, պահելու, փնտրելու և տարածելու ընթացքում: Իրավական կարգավորման առարկա, որպես կանոն, հանդիսանում է այն տեղեկատվությունը, որը, որոշակի նկատառումներից ելնելով, պնդանք լայն շրջանակի համար մատչելի (բաց) չէ:

Տվյալ դեպքում, ինչպես արդեն իսկ նշվեց վերևում, գենետիկական տեղեկատվությունը իր բովանդակությամբ կարող է լինել անձնական և զգայուն, սակայն, միևնույն ժամանակ, ԴՆԹ կառուցվածքը, որը ժառանգել է յուրաքանչյուր անհատ, միլիոնավոր տարիների զարգացման և բնական գենետիկական վարիացիաների արդյունք է և ուղղակիորեն վերաբերում է ողջ մարդկությանը, ուստի, յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում գենետիկական տեղեկատվությունը կարող է ստանալ և՛ բաց, և՛ փակ տեղեկատվության կարգավիճակ ու դրանով պայմանավորված ունենալ հասանելիության տարբեր աստիճաններ:

Հաշվի առնելով գենետիկական տեղեկատվության այս յուրահատուկ կարգավիճակը՝ պատահական չէ, որ առանձին մասնագետներ հայտնում են իրենց մտահոգությունը այն մասին, որ, օրինակ՝ գենետիկական թեստավորման արդյունքում հայտնաբերված տվյալները կհանգեցնեն խտրականության և ստիգմատիզացիայի, քանի որ դրանք նորմալից դուրս կարող են լինել: Մյուս մտահոգությունն այն է, որ գենետիկական տեղեկատվության հրապարակումը կարող է զրկել անձանց, օրինակ՝ ապահովագրության, աշխատանքի հնարավորությունից, եթե տեղեկատվությունը հայտնվի հանրային օգտագործման տիրույթում:

Նկատի ունենալով գենետիկական տեղեկատվության օգտագործման հնարավոր լայն շրջանակը և հետևանքները՝ իրավագետների հիմնական մտահոգությունը կապված է այն հարցադրումների հետ, թե ո՞վ կարող է օգուտ ստանալ գենետիկական նյութի կամ տեղեկատվության օգտագործումից և ինչպե՞ս անհատներին, ընտանիքներին և

հանրությանը պաշտպանել դրանց օգտագործման արդյունքում ծագող հնարավոր բացասական հետևանքներից: Հաշվի առնելով այն, որ գենետիկական, ինչպես և մարդու առողջությանը վերաբերող ցանկացած տեղեկատվություն, ուղղակիորեն վերաբերում է անհատի անձնական կյանքին, շատ հաճախ այն քննարկվում է սեփականության հարացույցի շրջանակներում, քանի որ մարդիկ ընկալում են իրենց՝ որպես սեփական գենետիկական նյութի սեփականատեր: Այս հանգամանքով պայմանավորված, տեսաբանները, քննարկելով գենետիկական նյութի և տեղեկատվության նկատմամբ ծագող իրավունքները, ընդհանուր առմամբ առանձնացնում են հնարավոր իրավատերերի հետևյալ շրջանակը՝ ա) կոնկրետ գենոմը կրող անհատը, բ) գիտնականը կամ կազմակերպությունը, որը բացահայտել է կոնկրետ գենը կամ մուլտիտիդային հաջորդականությունը (ընդ որում, սրա շրջանակներում հարկ է քննարկել ոչ միայն բնական վիճակում գտնվող գենը հայտնաբերող անձին, այլև գենային ինժեներիայի միջոցով փոփոխություններ կատարած անձին), գ) մարդկությանը՝ ընդհանուր վերցրած, դ) այն անձանց խումբը, որը ունի նույնական մուլտիտիդային հաջորդականությունը:

Գենետիկական սեփականության խնդիրը քննարկելիս ծագում է կարևորագույն հարցը՝ արդյո՞ք անձինք կարող են պահանջել սեփականության իրավունք իրենց, այդ թվում՝ իրենց գենետիկական նյութի և դրանից բխող գենետիկական տեղեկատվության նկատմամբ:

Հարկ է նշել, որ պատմականորեն գենետիկական նյութի և տեղեկատվության նկատմամբ սեփականության իրավունքը մեկնաբանվել է միակողմանիորեն՝ հօգուտ այն գիտնականների կամ հետազոտական ընկերությունների, որոնք բացահայտում էին կամ փոփոխում գեների որոշակի հաջորդականություն: Մասնավորապես՝ գիտնականները, ստանալով արտոնագրեր իրենց բացահայտումների համար, ձեռք էին բերում դրանք ապրանքայնացնելու և ֆինանսական օգուտ ստանալու հնարավորություն: Մինչդեռ՝ անհատները, որոնք կրում են քննարկվող գենետիկական հաջորդականությունը և տվյալները, իրավաբանական համայնքի կողմից հիմնականում չեն ընկալվում որպես իրենց գեների նկատմամբ նյութական և ֆինանսական որոշակի շահեր ունեցող սուբյեկտներ, թեև, օրինակ՝ ԱՄՆ մի շարք նահանգներ ընդունել են իրավական ակտեր, որով գեները դիտարկվում են որպես անձի մասնավոր սեփականությունը: Մասնավորապես՝ 1995թ. ԱՄՆ Օրենքն նահանգը դարձել է առաջինը, որ երաշխավորել է գենետիկական նյութի նկատմամբ այն անձի սեփականության իրավունքը, ումից դրանք ձեռք էին բերվել, սակայն հետագայում՝ 2001թ. օրենքում կատարված փոփո-

խությամբ նախատեսվեց, որ գենետիկական նմուշները սեփականություն չեն, բայց, այնուամենայնիվ, այդ նմուշները և տեղեկատվությունը անձնական են ու պետք է պաշտպանվեն⁴ :

Նշված հարցի վերաբերյալ ամենաքննարկված դատականը ակտը ամերիկյան դատական պրակտիկայում հայտնի «Moore v. Regents of University of California» գործով ԱՄՆ Գերագույն դատարանի որոշումն է⁵ : Գործի փաստերի համաձայն՝ պատասխանողը առանց հայցվորի համաձայնության բուժման ընթացքում վերջինից վերցնելով կենսաբանական բազմաթիվ նյութերի նմուշներ՝ ստանում է արտոնագիր «Mo» կոչվող բջիջների գծի համար, որը վերջինս ստացել էր Մուրի՝ հայցվորի բջիջներից⁶ : Դատարանը, քննելով գործը, համաձայնել է հայցվորի այն պնդմանը, որ բժիշկը և բժշկական հաստատությունը մեղավոր են հայցվորին իրենց հետազոտական շահերը չբացահայտելու համար, և Մուրը իրավունք ունի ստանալ փոխհատուցում այդ տեղեկատվության չբացահայտման համար, սակայն շրջանցեց Մուրի՝ իր բջիջների «օրինական սեփականատերը» լինելու հարցը : Գիտական համայնքը պնդում էր, որ կենսատեխնոլոգիայի ոլորտում հետազոտությունները և զարգացումը էապես կտուժեն, եթե անհատները ունենան սեփականության իրավունք իրենց բջիջների, հյուսվածքների նկատմամբ : Արդյունքում՝ դատարանը քաղաքական և էթիկական նկատառումներից ելնելով, նշեց, որ եթե անհատներն ունենան որոշում կայացնելու իրավունք և նյութական շահ բջիջների գծի նկատմամբ, ապա վերջիններս կստանան անսահմանափակ հնարավորություն արգելելու բժշկական հետազոտությունները, որոնք կարող են օգտակար լինել ողջ մարդկության համար :

Նշված Դատական ակտում, փաստորեն, դատարանը շրջանցեց Մուրի սեփականության իրավունքի հարցի քննարկումը՝ իրավունքների խախտումը առավելապես կապելով բժշկի ֆիդուցիար պարտականությունների և հիվանդի տեղեկացված համաձայնության իրավունքի խախտման հետ : Օվիեդոյի կոնվենցիայի առանցքային սկզբունքներից մեկը համարվող և 5-րդ հոդվածում ամփոփված տեղեկացված համաձայնության սկզբունքին անդրադարձ է կատարվել նաև մի շարք այլ դատական ակտերում : Մասնավորապես՝ «Havasupai Tribe of the Havasupai Reservation v. Arizona Board of Regents and Therese Ann Markow» գործով Հավասուպայի ցեղի ներկայացուցիչները նախապես տվել էին համաձայնությունը միայն դիաբետի վերաբերյալ հետազոտությունների համար, սակայն, տեղեկանալով, որ գենետիկական նյութը օգտագործվել է նաև ինքրիդինգի և շիզոֆրենիայի գենետիկական հետազոտությունների համար՝ դիմել էին դատարան համարելով, որ խախտվել են իրենց

իրավունքները : Ընդ որում, թեև վերջիններս ուղղակիորեն չէին մատնանշում սեփականության իրավունքի խախտումը, սակայն գենետիկական նյութը տիրապետելու և օգտագործելու իրավունքի վերաբերյալ պահանջն ամբողջությամբ ներառվում էր սեփականության իրավունքի բովանդակության մեջ : Արդյունքում՝ պատասխանող կողմը տրամադրեց 700,000 ԱՄՆ դոլարի փոխհատուցում և վերադարձրեց ԴՆԹ բոլոր նմուշները, ինչպես նաև դրանց հետազոտությունների վերաբերյալ փաստաթղթերը¹⁰ :

Այս խնդրին անդրադարձ կատարվեց նաև Հենրիետա Լաքսի և վերջինիս անմահ «HeLa» կոչվող բջիջների գործով : Այս դեպքում Հենրիետան տառապում էր արգանդի պարանոցի քաղցկեղից : Բուժման ընթացքում բժիշկը առանց Հենրիետայի համաձայնության վերցրել էր քաղցկեղածին բջիջներից որոշ նմուշներ՝ պատրաստելու համար առաջին անմահ բջիջները : Թեև նշված ժամանակահատվածում իրավական և էթիկական տեսանկյունից բժշկի գործողությունները թույլատրելի էին, հիվանդի ժառանգները կարծում էին, որ իրենց և Հենրիետայի իրավունքները խախտվել են¹¹ :

Քննարկվող բոլոր դեպքերում հայցվորները բարձրացրել են այն հարցը, որ իրենց գենետիկական տվյալները ունեն ոչ գույքային և անգամ որոշակի սակրալ նշանակություն, քանի որ վերաբերում են իրենց ինքնությանը, ծագմանը, ընտանիքին, ուստի, դրանց օգտագործումը և դրա արդյունքում շահույթ ստանալը ոտնահարում է իրենց ինքնությունը, պատվի, արժանապատվության, ֆիզիկական ամբողջականության իրավունքները, որոնք չեն կարող ունենալ նյութական արտահայտություն :

Կարող ենք ասել, որ ներկայումս գենետիկական նյութին տրամադրվող պաշտպանության միջոցները ընդգծում են անհատի ինքնավարությունը և չեն հանգեցնում գենետիկական նյութերի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ճանաչմանը : Գենետիկական նյութերի կամ կենսաբանական նմուշների ներկայիս պաշտպանությունը հիմնված է անհատի ինքնավարության և մարմնական ինքնորոշման իրավունքի, ինչպես նաև տեղեկացված համաձայնության մասին կարգավորումների վրա : Ընդհանուր առմամբ, բժշկական միջամտությունը կարող է իրականացվել միայն անհատի համաձայնությամբ և կարող է դադարեցվել նրա ցանկությամբ : Նաև, անձը չի կարող հարկադրաբար ներգրավվել որպես հետազոտության օբյեկտ կամ մասնակցել հետազոտության՝ առանց լիարժեք և տեղեկացված համաձայնության : Թեև օրենսդրական պաշտպանության այս միջոցները զգալիորեն ապահովում են մարդու մարմնի անձեռնմխելիությունը, սակայն օրենքը չի նախատեսում մարմնի նկատմամբ անձի սեփականության իրավունքի

ճանաչումը, թեև սահմանափակ սեփականության պաշտպանության հնարավորությունը բացառված չէ: Հնարավոր է ընդլայնել գոյություն ունեցող օրենսդրական պաշտպանության միջոցները՝ ընդգրկելով գեները: Անհատի գեների կամ ԴՆԹ-ի հաջորդականության որոշումը առանց նրա համաձայնության պետք է համարվի մարմնական ինքնավարության խախտում¹²: Հաշվի առնելով մարդու գեների առանձնահատկությունները և շատ հաճախ անձնական բնույթը, գեների և ԴՆԹ մոտիվների պաշտպանությանն անդրադառնալիս, հաշվի առնելով նաև պատմական փորձը, չպետք է կարգավորումներ նախատեսել և մեկնաբանել միակողմանիորեն՝ անտեսելով որևէ կողմի իրավունքները: Գեների և ԴՆԹ մոտիվների գաղտնիությունը պետք է ստանա բավարար պաշտպանության, քանի որ դրանք անհատի եզակի բնութագրերի հիմքն են: Անհատի եզակի հատկանիշները, որոնք կողմավորված են նրա գեներում կամ ԴՆԹ մոտիվներում, կարող են օգտագործվել վնասակար նպատակներով, եթե օրենքը չապահովի բավարար պաշտպանություն: Հենց նշված առանձնահատկություններն են պայմանավորում գենետիկական տեղեկատվության նկատմամբ սեփականության իրավունքի քննարկման յուրահատկությունը:

Գենետիկական հաջորդականությունը և գենետիկական տեղեկատվությունը՝ որպես համընդհանուր, կոլեկտիվ և մասնավոր սեփականության օբյեկտ

Ընդհանրապես առանձնացնում ենք սեփականության իրավունքի երեք ձև՝ համընդհանուր, կոլեկտիվ և մասնավոր սեփականություն: Համընդհանուր սեփականության համակարգի դեպքում ռեսուրսների օգտագործումը իրականացվում է այնպիսի կանոններով, որոնց նպատակն է դրանք դարձնել հասանելի բոլորի՝ հասարակության յուրաքանչյուր անդամի օգտագործման համար: Կոլեկտիվ սեփականության պարագայում այլ մոտեցում է. համայնքը՝ որպես ամբողջություն, որոշում է, թե օգտակար ռեսուրսները ինչպես պետք է օգտագործվեն: Այս որոշումները կայացվում են սոցիալական շահերից ելնելով՝ որոշումների կայացման կոլեկտիվ ընթացակարգերի միջոցով: Մասնավոր սեփականությունը այլընտրանք է համընդհանուր և կոլեկտիվ սեփականության համակարգերին: Մասնավոր սեփականության համակարգում սեփականության իրավունքի կանոնները ձևավորվում են այն գաղափարի շուրջ, որ վիճելի տարբեր ռեսուրսներ վերապահված են մասնավոր անձանց որոշումների կայացման իրավագործությանը: Թոմաս Մերիլը այն կոչում է «սեփականության ռազմավարություն» և հակադրում բյուրոկրատական իշխանությանը կամ խմբային համաձայնության միջոցով ռեսուրսների կառավարմանը: Մասնավոր սե-

փականության համակարգի դեպքում անձը, ում պատկանում է օբյեկտը (օրինակ՝ անձ, ով գտել կամ պատրաստել է գույքը) ունի իշխանություն դրա նկատմամբ՝ վերջինս է որոշում ինչպես վարվել այդ գույքի հետ և այդ իրավասությունը իրականացնելիս անձը հանդես չի գալիս որպես հասարակության ներկայացուցիչ կամ պաշտոնյա¹³:

Վերը նշվածը հաշվի առնելով, եթե քննարկենք գեների, այդ թվում՝ գենային ինժեներիայի արդյունքում փոփոխված գեների նկատմամբ սեփականության իրավունքը, ապա տեսականորեն դրա նկատմամբ կիրառելի կլինեն բոլոր երեք ձևերը: Մասնավորապես՝ մի դեպքում գեները կընկալվեն որպես ողջ մարդկության համընդհանուր ժառանգություն, մի դեպքում՝ այն գիտնականների սեփականությունը, որոնք հայտնաբերել կամ ստեղծել են նոր գեներ կամ բջիջներ և ի վերջո՝ այդ գեները կրող կոնկրետ անձի սեփականություն:

Անդրադառնալով սեփականության իրավունքի վերաբերյալ փիլիսոփայական տեսություններին և դրանց շրջանակում գենետիկական տեղեկատվության նկատմամբ պոտենցիալ սեփականության իրավունքին՝ նախ քննարկենք ամենահետազոտված փիլիսոփայական տեսությունները՝ Ջոն Լոկի սեփականության իրավունքի վերաբերյալ աշխատանքի կամ առաջնային ձեռքբերման տեսությունը, ինչպես նաև Իմանուիլ Կանտի առավել արստրակտ և ֆորմալ տեսությունը: Կենտրոնանալով մասնավոր սեփականության վրա՝ Լոկը առաջ էր քաշում ներկայումս ամենատարածված տեսությունը. այն նախատեսում էր, որ որևէ բանի նկատմամբ օրինական սեփականության իրավունք ծագում է՝ ա) որևէ բանի ձեռքբերման միջոցով, որը կամ մտնում է կոլեկտիվ սեփականության մեջ (բավարար քանակի և որակի չափով թողնելով այլ անձանց), կամ չի պատկանում որևէ մեկին և ապա՝ բ) միավորվում է անձի աշխատանքի հետ: Վերջինս նշում է, որ յուրաքանչյուր անձ ունի անձնական սեփականություն. դրա նկատմամբ ոչ ոք բացի այդ անձից, չունի իրավունք: Կարելի է ասել, որ անձի մարմնի և ձեռքերի աշխատանքը ամբողջությամբ պատկանում են իրեն: Ցանկացած բան, ինչ վերջինս հանում է այն սկզբնական կարգավիճակից, որը տվել էր բնությունը և միավորում իր աշխատանքի հետ՝ հաղորդելով դրան ինչ-որ բան իրենից, դրանով այն դառնում է անձի սեփականությունը: Այդ աշխատանքն է դնում տարբերություն անձի մասնավոր սեփականության և ընդհանուր սեփականության միջև:

Լոկի տեսությունը առավելապես հիմք էր ընդունվում հողի կամ ապրանքների նկատմամբ սեփականության իրավունքի պարագայում և ոչ հաճախ էր աստացվում անձի՝ իր մարմնի նկատմամբ սեփականության իրավունքի հետ: Այնուամենայնիվ, Լոկը նաև պնդում էր, որ անձի՝ իր նկատմամբ

սեփականության իրավունքը հողի և ապրանքների նկատմամբ իրավունքների նախապայմանն է: Ըստ էության, ընդունելի է Լոկի այս տեսակետը, սակայն, այն ոչ ամբողջությամբ է կիրառելի գենետիկական տեղեկատվության նկատմամբ սեփականության իրավունքի դեպքում: Այս առնչությամբ մենք չենք միավորել մեր աշխատանքը գենետիկ հետ կամ որևէ ձևով չենք արտադրել դրանք պարզապես գոյություն ունենալով, հետևաբար, մենք չենք կարող լինել մեր գենետիկ սեփականատերեր՝ առնվազն Լոկի տեսության շրջանակում: Ինչ վերաբերում է գենետիկ «բացահայտած», իր բնական միջավայրից առանձնացրած կամ գենային ինժեներիայի միջոցով դրանում փոփոխություններ կատարած գիտնականների սեփականության իրավունքին, ապա ապա այս պարագայում գենի առանձնացումը միայն իր բնական միջավայրից դեռևս չի ենթադրում դրա նկատմամբ որևէ իրավունքի սահմանում: Իրավունքներ չեն ծագում նաև այն դեպքում, երբ հետազոտողը պարզապես բացահայտում է գենի՝ մինչ այդ անհայտ, սակայն մշտապես գոյություն ունեցած հատկանիշներ, քանի որ այդ պարագայում խոսքը առավելապես գնում է հայտնագործության մասին, իսկ իր բնական միջավայրից առանձնացված և գենային ինժեներիայի միջոցով նոր՝ բնական ճանապարհով չառաջացող, հատկություններ հաղորդած գիտնականների իրավունքները, հաշվի առնելով վերջիններիս ներդրած աշխատանքի մտավոր բնույթը, կարող են պաշտպանություն ստանալ մտավոր սեփականության ինստիտուտի շրջանակում՝ կատարած աշխատանքի արդյունքները արտոնագրելով որպես գյուտ:

Ի հակառակ Լոկի տեսության՝ մի շարք քաղաքական տեսություններ, այդ թվում՝ Կանտի տեսությունը, հիմնվում են անձի՝ իր նկատմամբ սեփականության իրավունքի վրա, ըստ որի՝ յուրաքանչյուր անձ ունի բացարձակ իրավունքներ իր մարմնի, մտքի, տաղանդի նկատմամբ և այս սահմանների խախտումը բարոյապես անընդունելի է: Այս տեսակետի շրջանակում առերևույթ ընդունելի է դառնում այն պնդումը, որ եթե մենք մեր մարմնի սեփականատերն ենք, ապա մենք նաև մեր գենետիկական տեղեկատվության սեփականատերն ենք: Այս տեսակետը, սակայն, հերքում են կենսաբանները՝ պնդելով, որ գեները (մարդկային գենոմը), որպես այդպիսին, չեն կարող լինել առանձին անհատներին: Եթե լինեն իրավունքներ, ապա դրանք պետք է վերաձվեն համընդհանուր սեփականության՝:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ, շարունակելով գենետիկ՝ որպես համընդհանուր սեփականության վերաբերյալ քննարկումը՝ տվյալ դեպքում հարկ է անդրադառնալ միջազգային իրավունքում հայտնի մարդկության համընդհանուր ժառանգության սկզբունքին: Վերջինս միջազգային իրավական հայե-

ցակարգ է, որը հավասար գույքային շահեր է վերապահում բոլոր մարդկանց: Մարդկության համընդհանուր ժառանգության գաղափարը ձևավորվել է 1967թ.՝ ՄԱԿ-ի Գլխավոր Վեհաժողովում Մալթայի ներկայացուցիչ Արվիդ Պարդոյի հիշարժան ելույթից հետո՝ և, հատկապես, ակտուալ դարձել «Անտարկտիկայի հանքային ռեսուրսների օգտագործման կարգավորումների վերաբերյալ» կոնվենցիայի քննարկման ժամանակ՝:

Նշված սկզբունքը ներառում է չորս հիմնական հատկանիշ՝ ա) ոչ մի երկիր չի կարող յուրացնել խնդրո առարկա տարածքը, բ) բոլոր երկրները կիսում են տարածքի կառավարման պատասխանատվությունը, գ) բոլոր երկրները կիսում են տարածքի կամ դրա ռեսուրսների օգտագործումից ստացված շահույթը և դ) բոլոր երկրները պետք է օգտագործեն տարածքը բացառապես խաղաղ նպատակներով¹⁷: Ի հավելումն այս հատկանիշների՝ երբեմն առանձնացվում է նաև բոլոր երկրների՝ ապագա սերունդների համար վիճարկվող տարածքի յուրահատկության կամ անփոխարինելի ռեսուրսների պահպանության պատասխանատվությունը:

Թեև այս հայեցակարգը առավելապես կիրառվել է տարածքների, երկնային մարմինների, Լուսնի, օվկիանոսների և ծովերի հատակների պարագայում, սակայն, հաշվի առնելով վերջինի հեռահար նպատակադրությունը, ինչպես նաև բարոյաէթիկական նշանակությունը՝ բազմաթիվ հեղինակների կողմից քննարկվել է վերջինի հնարավոր կիրառությունը ծովի հատակում գտնվող բույսերի, միկրոօրգանիզմների գենետիկական ռեսուրսների¹⁸ և մարդկային գենոմի նկատմամբ¹⁹: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ մարդկային գենոմի նման կարգավիճակի ընկալումը իր հիմքերը գտնում է Միավորված ազգերի կրթական, գիտական և մշակութային կազմակերպության (ՅՈՒՆԵՍԿՕ) «Մարդու գենոմի և մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում», որի 1-ին հոդվածը սահմանում է, որ մարդու գենոմն ընկած է մարդկային ընտանիքի բոլոր անդամների հիմնարար միասնության, ինչպես նաև նրանց բնածին արժանապատվության և բազմազանության ճանաչման հիմքում և խորհրդանշական իմաստով այն մարդկության ժառանգությունն է: Բացի այդ, 1993թ. քննարկելով Մարդկային գենոմի նախագծի իրավական կողմերը (Human genome project՝ միջազգային գիտահետազոտական նախագիծ, որի նպատակն է որոշել մարդու ԴՆԹ-ն կազմող բազային գույգերը, ինչպես նաև բացահայտել, քարտեզագրել և դասավորել մարդկային գենոմի բոլոր գեները՝ և՛ ֆիզիկական, և՛ գործառնական տեսանկյունից²⁰), 1994թ. ընդունվում է Բիլբաոյի հռչակագիրը, որը նույնպես գեները դիտարկում է որպես մարդկության համընդհանուր ժառանգություն: Մասնավորապես՝ Բիլբաոյի հռ-

չակագիրը սահմանում է, որ Մարդու զենմի նախագիծը պետք է զարգանա իրապես գլոբալ, միջճյուղային եղանակով, և դրա արդյունքները պետք է ստանա ողջ մարդկությունը՝ անկախ ռասայական պատկանելությունից, մայրցամաքից, հավատից և տեսակետից: Հռչակագիրը նաև կարևորում է ապագա սերունդների նկատմամբ ունեցած պարտականությունը՝ նշելով, որ գոյություն ունեցող քաղաքական, սոցիալական և տեխնոլոգիական միտումների սերտաճումը այս սերնդի վրա դնում է միասին համագործակցելու պարտականություն՝ ի շահ ապագա սերունդների և երկրագնդի վրա ապրող բոլոր տեսակների՝:

Ի սկզբանե գիտնականները ձգտում էին գեների, այդ թվում՝ փոփոխված գեների նկատմամբ գրանցել իրավունքներ՝ առաջնորդվելով ֆինանսական նկատառումներով, այնինչ, մարդկության համընդհանուր ժառանգության հայեցակարգը առաջնորդվում է որևէ օբյեկտ ապագա սերունդների համար պահպանելու գաղափարախոսությամբ: Տարածելով այս հայեցակարգը մարդկային գենոմի նկատմամբ՝ վերջինիս բնորոշող հատկանիշները ձևակերպվում են հետևյալ կերպ՝ ա) մարդկային գենոմը չի կարող յուրացվել որևէ երկրի կամ երկրի ներսում գտնվող մասնավոր կազմակերպության կողմից, բ) բոլոր երկրները պետք է ևս կրեն գենոմի թույլատրելի օգտագործման համար կարգավորումների և օրենքների սահմանման պատասխանավորությունը, գ) բոլոր երկրները պետք է ստանան Մարդկային գենոմի նախագծից ստացված ողջ շահույթը, ինչը նշանակում է, որ գեների բոլոր հաջորդականությունները պետք է լինեն հանրորեն հասանելի, դ) գենոմը պետք է օգտագործվի բացառապես խաղաղ նպատակներով և ե) ողջ միջազգային հանրությունը պետք է ևս կրի գենոմը ապագա սերունդների համար պահպանելու պատասխանավորությունը՝:

Մի շարք հեղինակների կողմից մարդու գենոմի նկատմամբ համընդհանուր ժառանգության սկզբունքի կիրառությունը համարվում է անհրաժեշտություն հատկապես այն պատճառով, որ գենոմը անալոգիայով նմանեցվում է միջազգայնորեն ճանաչված այնպիսի տարածքների, ինչպիսիք են լուսինը և ծովերի հատակները: Ի հավելումն դրան՝ մի շարք հեղինակներ մտահոգված են գենոմի՝ որպես մարդու ինքնության էական տարրերից մեկի սեփականաշնորհման արդյունքում ծագող էթիկական խնդիրներով: Բացի այդ, կարևորվում է այն հանգամանքը, որ նշված սկզբունքի կիրառությունը հնարավորություն է տալիս պահպանել ռեսուրսները ապագա սերունդների համար և չի կենտրոնանում տնտեսական շահերի վրա²¹:

Միջազգային համագործակցությունը այս ոլորտում զարգացնելու և գենոմի պտուղների հասանելիությունը ապահովելու համար մի շարք հե-

ղինակներ, այդ թվում՝ Մարկ Բորդուինը, առաջ են քաշում միասնական տեղեկատվական բազայի ստեղծման գաղափարը²⁴: Այս դեպքում, հիմնական նպատակն է խթանել, որ բոլոր պետությունները, ոչ առևտրային կազմակերպությունները, հիմնադրամները, համալսարանները և անհատները ստեղծեն և անդամակցեն Մարդկային գենոմի հիմնադրամին, որը կնպաստի հեղափոխական գենետիկական հետազոտությունների, բուժումների, անհրաժեշտ պատվաստանյութերի կամ այլ դեղամիջոցների ստեղծմանը:

Մեզ համար գեների նկատմամբ այս սկզբունքի կիրառումը բավականին հիմնավորված է և առաջադիմական: Այն ենթադրում է պաշտպանության բավականին բարձր երաշխիքներ և սահմանում մարդկային գենոմը ապագա սերունդների համար պահպանելու պատասխանատվություն ներկայիս սերունդների համար: Սակայն այս մոտեցումը ևս ունի որոշակի խոցելի կողմեր, քանի որ չկան երաշխիքներ, որ նման մոտեցման պարագայում գեների հաջորդականությունների և գենետիկական տեղեկատվության օգտագործումից ստացվող շահույթը չի կենտրոնանա առանձին կազմակերպությունների և պետությունների ձեռքում: Բացի այդ, գեները՝ որպես մարդկության համընդհանուր ժառանգություն դիտարկելը մեզ համար կրկին որոշակի առումով միակողմանի մոտեցում է, քանի որ այս պարագայում ելակետ է ընդունվում այն գաղափարը, որ գեները կենսաբանական զարգացման և էվոլյուցիայի արդյունք են և փոխանցվել են ողջ մարդկությանը, սակայն կրկին հաշվի չի առնվում այն հանգամանքը, որ դրանք ողջ մարդկության համընդհանուր ժառանգությունը լինելուց և ողջ մարդկության մասին ընդհանուր տեղեկատվություն պարունակելուց զատ պարունակում են նաև խիստ զգայուն տվյալներ կոնկրետ անհատի կամ անհատների խմբի նախնիների, անձնային բնութագրչների, վարքագծային և առողջական առանձնահատկությունների մասին: Տվյալների այս երկակի բնույթը, կարծում ենք, խոչընդոտ է գենետիկական տեղեկատվությունը անալոգիայով որևէ տարածքի նմանեցնելու համար, քանի որ նշված տարածքների պարագայում չկան նման զգայուն և անձնական կապեր: Հետևաբար, պետք է ապահովել այնպիսի մոտեցում, որը հնարավորություն կտա հավասարակշռել կողմերի՝ հաճախ իրար հակասող շահերը: Ընդ որում, բոլորովին պարտադիր չէ, որ այդ մոտեցումը քննարկվի բացառապես սեփականության իրավունքի շրջանակում, հատկապես, երբ անգամ անձի մարմնի նկատմամբ սեփականության իրավունքը հաստատելու պարագայում, խիստ վիճելի է դառնում անձի մարմնից բխող տեղեկատվության նկատմամբ սեփականության իրավունքի հարցը: Այս պարագայում, հստակ է, որ գենետիկական տեղեկատվության ստացման, մշակ-

ման և օգտագործման հարաբերություններում կան կողմեր, որոնք ունեն որոշակի շահեր և պաշտպանության կարիք: Ուստի, ցանկացած կարգավորում նախատեսելիս պետք է հաշվի առնել կողմերի շահերը և փորձել հավասարակշռել դրանք: Այս պարագայում, հստակ է նաև, որ կարևոր են անհատի ինքնավարությունը, շահագործման բացառումը և գաղտնիությունը, որոնք կարող են հակասության մեջ մտնել որոշակի հանրային շահերի, այդ թվում՝ գիտական առաջընթացի, գենետիկական տեղեկատվության օգտագործման միջոցով շահույթ ստանալու հետ:

Եզրակացություն

Հոդվածի շրջանակում, քննարկելով գենետիկական տեղեկատվության իրավական կարգավիճակը, հեղինակը հանգել է մի շարք հիմնական արդյունքների: Հիմնավորվել է գենետիկական նյութի և տեղեկատվության տարանջատման անհրաժեշտությունը, որտեղ վերջինս հանդիսանում է իրավական կարգավորման առավել բարդ օբյեկտը: Վերլուծվել է գենետիկական տեղեկատվության երկակի բնույթը՝ որպես միաժամանակ և՛ խիստ անձնական ու զգայուն տեղեկատվություն, և՛ համամարդկային ժառանգության մաս: Դատական պրակտիկայի և առկա օրենսդրական կարգավորումների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ իրավական պաշտպանությունը հիմնականում կենտրոնացած է «տեղեկացված համաձայնության» սկզբունքի վրա՝ շրջանցելով սեփականության իրավունքի ուղղակի ճանաչումը:

Հետազոտության հիմնական եզրահանգումն այն է, որ ոչ սեփականության դասական մոդելները, ոչ էլ «մարդկության համընդհանուր ժառանգության» հայեցակարգը լիարժեք լուծում չեն տալիս առկա խնդրին: Թեև վերջինս բավականին հիմնա-

վորված և առաջադիմական մոտեցում է, այնուամենայնիվ, հեղինակի կարծիքով, այն որոշակիորեն միակողմանի է, քանի որ ամբողջական կերպով հաշվի չի առնում այն հանգամանքը, որ գենոմը, բացի համամարդկային լինելուց, պարունակում է նաև խիստ զգայուն տվյալներ կոնկրետ անհատի կամ անհատների մասին: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ձևավորել այնպիսի մոտեցում, որը հնարավորություն կտա հավասարակշռել կողմերի հաճախ իրար հակասող շահերը՝ մի կողմից ապահովելով անհատի ինքնավարությունն ու գաղտնիությունը, մյուս կողմից՝ չխոչընդոտելով գիտական առաջընթացը: Ուստի, առաջարկում ենք տեսական մակարդակում մշակել գենետիկական տեղեկատվության համար իր տեսակի մեջ եզակի իրավական ռեժիմ, որը դուրս կլինի սեփականության իրավունքի դասական շրջանակներից և կհամատեղի անհատի իրավունքների և հանրային շահի պաշտպանության տարրերը: Գործնական մակարդակում նպատակահարմար է ստեղծել միջազգային կարգավորման մեխանիզմներ, որոնք կերաշխավորեն գիտական հետազոտությունների համար տվյալների հասանելիությունը՝ միաժամանակ սահմանելով օգտագործման խիստ էթիկական կանոններ և անհատի իրավունքների պաշտպանության բարձր մակարդակ: Հետագա հետազոտությունները կարող են ուղղվել այս հավասարակշռված, երրորդ՝ յուրահատու մոդելի կառուցակարգերի մշակմանը, ինչպես նաև տարբեր երկրների ազգային օրենսդրությունների համեմատական վերլուծությանը՝ լավագույն փորձը բացահայտելու նպատակով:

¹ St'eu, Roberts J. L., Progressive genetic ownership. University of Houston Law Center, 93 Notre Dame L. Rev. 1105 (2018), 69 էջ, էջ 1122, (հասանելի է՝ <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4774&context=ndlr> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2018թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

² St'eu, Բարսեղյան Ս. Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք: Առաջին մաս. (չորրորդ հրատարակություն) – Երևանի պետ. համալս. – Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2014 – 560 էջ, էջ 199-200,

³ St'eu, Carvalho C. L., Genetic ownership and sharing. SA ORTHOPAEDIC JOURNAL Winter 2012 | Vol 11 No 2 ETHICS ARTICLE, 3 էջ, էջ 88, (հասանելի է՝ http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1681-150X2012000200017 հրապարակման ամսաթիվը՝ 2012թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

⁴ St'eu, Australian Government, Australian Law Reform Commission, The Protection Of Human Genetic Information In Australia (ALRC Report 96) / 20. Ownership Of Samples And The Human Tissue Acts / Ownership Of Human Genetic Samples, 28.07.2010, (հասանելի է՝ <https://www.alrc.gov.au/publication/essentially-yours-the-protection-of-human-genet->

ic-information-in-australia-alrc-report-96/20-ownership-of-samples-and-the-human-tissue-acts/ownership-of-human-genetic-samples/ հրապարակման ամսաթիվը՝ 2010թ. հուլիսի 28, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

⁵ Տե՛ս, John Moore V. The Regents Of The University Of California Et Al. No. S006987. Supreme Court of California. Jul 9, 1990. գործով ԱՄՆ գերագույն դատարանի որոշումը, (հասանելի է՝ <https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/51/120.html> վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

⁶ Տե՛ս, Stanton A. A., Forfeited Consent: Body Parts in Eminent Domain. In book: Patenting Lives: Life Patents, Culture and Development, First edition, Chapter: 5, Publisher: AshgateEditors: Johanna Gibson, September 2008. 28 էջ, էջ 5-6, (հասանելի է՝ https://www.researchgate.net/publication/281640306_Forfeited_Consent_Body_Parts_in_Eminent_Domain հրապարակման ամսաթիվը՝ 2008թ. սեպտեմբեր, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

⁷ Տե՛ս, Dworkin G., Should There Be Property Rights in Genes. Philosophical Transactions: Biological Sciences, Vol. 352, No. 1357, Human Genetics: Uncertainties and the Financial Implications Ahead (Aug. 29, 1997), 10 էջ, էջ 1078, (հասանելի է՝ https://www.jstor.org/stable/56522?seq=2#metadata_info_tab_contents հրապարակման ամսաթիվը՝ 1997թ. օգոստոսի 29, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

⁸ Տե՛ս, Եվրոպայի Խորհուրդ, Մարդու իրավունքները և կենսաբժշկությունը. Օվիեդոյի կոնվենցիա (CETS No. 164), Լրացուցիչ արձանագրություն (CETS No. 195) Նախարարների կոմիտեի Rec (2016)6., 224 էջ, էջ 9-10, (հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/human-rights-and-biomedicine-convention-arm/1680a206db> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2020 օգոստոս, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

⁹ Տե՛ս, Havasupai Tribe of the Havasupai Reservation v. Arizona Board of Regents and Therese Ann Markow գործով Արիզոնա նահանգի Վերաբնիչ դատարանի 28.11.2008թ. որոշումը, (հասանելի է՝ <https://caselaw.findlaw.com/az-court-of-appeals/1425062.html> վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹⁰ Տե՛ս, Garrison N? A. Genomic Justice for Native Americans: Impact of the Havasupai Case on Genetic Research, Sci Technol Human Values. Author manuscript; available in PMC 2017 Feb 15. Published in final edited form as: Sci Technol Human Values. 2013; Published online 2012 Dec 21., 17 էջ, էջ 2-3, (հասանելի է՝ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5310710/> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2012թ. դեկտեմբերի 21, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹¹ Տե՛ս, Roberts J. L., Progressive genetic ownership. University of Houston Law Center, 93 Notre Dame L. Rev. 1105 (2018), 69 էջ, էջ 1126, (հասանելի է՝ <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4774&context=ndlr> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2018թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹² Տե՛ս, Nwabueze R. N., Biotechnology and the Challenge of Property: Rethinking Property Rights in Dead Bodies, Body Parts, and Traditional Knowledge. University of Toronto. November 2004, 410 էջ, էջ 207, (հասանելի է՝ file:///C:/Users/User/Downloads/nq_94387ocr.pdf հրապարակման ամսաթիվը՝ 2004թ. նոյեմբեր, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹³ Տե՛ս, Stanford Encyclopedia of Philosophy. Property and Ownership. First published Mon Sep 6, 2004; substantive revision Sat Mar 21, 2020, (հասանելի է՝ <https://plato.stanford.edu/entries/property/> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2004թ. սեպտեմբերի 6, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹⁴ Տե՛ս, Nielsen, M. E. J., Kongsholm, N. C. H., & Schovsbo, J., Property and human genetic information. J Community Genet. 2019 Jan; 10(1): 95–107. Published online 2018 Apr 30, 13 էջ, էջ 97-98, (հասանելի է՝ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6325034/#CR14> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2018թ. ապրիլի 30, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹⁵ Տե՛ս, Wolfrum R., The Principle of the Common Heritage of Mankind, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1983, 26 էջ, էջ 1-2, (հասանելի է՝ https://www.zaoerv.de/43_1983/43_1983_2_a_312_337.pdf հրապարակման ամսաթիվը՝ 1983, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹⁶ Տե՛ս, Watts A. D., The Convention on the Regulation of Antarctic Mineral Resource Activities 1988, The International and Comparative Law Quarterly Vol. 39, No. 1 Published By: Cambridge University Press, (Jan., 1990), 14 էջ, էջ 169, (հասանելի է՝ <https://www.jstor.org/stable/760324> հրապարակման ամսաթիվը՝ 1990թ. հունվար, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹⁷ Տե՛ս, Tenenbaum E. S., A world park in Antarctica: the common heritage of mankind. Virginia Environmental Law Journal, Vol. 10, No. 1, 10th Anniversary Issue (Fall 1990), 28 էջ, էջ 112-117, (հասանելի է՝ https://www.jstor.org/stable/24782081?read-now=1&refreqid=excelsior%3A1f6aa59e59c5df6f60d943a6ba48c790&seq=4#page_scan_tab_contents, <http://www.velj.org/a-world-park-in-antarctica.html> հրապարակման ամսաթիվը՝ 1990թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹⁸ Տե՛ս, Scovazzi T., The Concept of Common Heritage of Mankind and the Genetic Resources of the Seabed beyond the Limits of National Jurisdiction. Agenda Internacional; Vol. 14, NOm. 25 (2007); 14, էջ 16-17, (հասանելի է՝ <https://revistas.pucp.edu.pe/index.php/agendainternacional/article/view/7337/7555> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2007թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

¹⁹ Տե՛ս, Bovenberg J. A., Mining the Common Heritage of Our DNA: Lessons Learned From Grotius and Pardo, Duke Law & Technology Review 1-20 (2006), 19 էջ, էջ 11-19, (հասանելի է՝ <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1154&context=dltr> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2006թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

²⁰ Տե՛ս, The Human Genome Project. National Human Genome Research institute (հասանելի է՝ <https://www.genome.gov/human-genome-project> վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

²¹ Տե՛ս, Closing Statement the Declaration of Bilbao & Conclusion. Fundacion BBV International workshop on the Human Genome Project Legal Aspects, Bilbao, 26 May 1993, 7 էջ, էջ 4, (հասանելի է՝ https://www.michaelkirby.com.au/images/stories/speeches/1990s/vol29/1010-Fundacion_BBV_-_Closing_Statement_-_The_Declaration_of_Bilbao_and_Conclusions.pdf հրապարակման ամսաթիվը՝ 1993թ. մայիսի 26, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

²² Տե՛ս, Sturges M. L., Who Should Hold Property Rights to the Human Genome. An Application of the Common Heritage of Humankind, American University International Law Review 13, no. 1 (1999): 44 էջ, էջ 245-251, (հասանելի է՝ <https://digitalcommons.wcl.american.edu/auilr/vol13/iss1/8/> հրապարակման ամսաթիվը՝ 1999թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

²³ Տե՛ս, Specter J.M., The Fruit of the Human Genome Tree: Cautionary Tales about Technology, Investment, and the Heritage of Humankind, Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, Rev. 1 (2001), 41 էջ, էջ 13, (հասանելի է՝ <https://digitalcommons.lmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1519&context=ilr> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2001թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

²⁴ Տե՛ս, Roberts J. L., Progressive genetic ownership. University of Houston Law Center, 93 Notre Dame L. Rev. 1105 (2018), 69 էջ, էջ. 1141, (հասանելի է՝ <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4774&context=ndlr> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2018թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13)

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բարսեղյան Ս. Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք: Առաջին մաս. (չորրորդ հրատարակություն) – Երևանի պետ. համալս. – Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2014 – 560 էջ, էջ 199-200,
2. Եվրոպայի ԻՊՀ, Մարդու իրավունքները և կենսաբժշկությունը. Օվիերոյի կոնվենցիա (CETS No. 164), Լրացուցիչ արձանագրություն (CETS No. 195) Նախարարների կոմիտեի Rec (2016)6., 224 էջ, էջ 9-10, (հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/human-rights-and-biomedicine-convention-arm/1680a206db> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2020 օգոստոս, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
3. Australian Government, Australian Law Reform Commission, The Protection Of Human Genetic Information In Australia (ALRC Report 96) / 20. Ownership Of Samples And The Human Tissue Acts / Ownership Of Human Genetic Samples, 28.07.2010, (<https://www.alrc.gov.au/publication/essentially-yours-the-protection-of-human-genetic-information-in-australia-alrc-report-96/20-ownership-of-samples-and-the-human-tissue-acts/ownership-of-human-genetic-samples/> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2010թ. հուլիսի 28, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
4. Bovenberg J. A., Mining the Common Heritage of Our DNA: Lessons Learned From Grotius and Pardo, Duke Law & Technology Review 1-20 (2006), 19 էջ, էջ 11-19, (հասանելի է՝ <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1154&context=dltr> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2006թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
5. Carvalho C. L., Genetic ownership and sharing? SA ORTHOPAEDIC JOURNAL Winter 2012 | Vol 11 No 2 ETHICS ARTICLE, 3 էջ, էջ 88, (հասանելի է՝ http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1681-150X2012000200017 հրապարակման ամսաթիվը՝ 2012թ, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
6. Closing Statement the Declaration of Bilbao & Conclusion. Fundacion BBV International workshop on the Human Genome Project Legal Aspects, Bilbao, 26 May 1993, 7 էջ, էջ 4, (հասանելի է՝ https://www.michaelkirby.com.au/images/stories/speeches/1990s/vol29/1010-Fundacion_BBV_-_Closing_Statement_-_The_Declaration_of_Bilbao_and_Conclusions.pdf հրապարակման ամսաթիվը՝ 1993թ. մայիսի 26, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
7. Dworkin G., Should There Be Property Rights in Genes. Philosophical Transactions: Biological Sciences, Vol. 352, No. 1357, Human Genetics: Uncertainties and the Financial Implications Ahead (Aug. 29, 1997), 10 էջ, էջ 1078, (հասանելի է՝ https://www.jstor.org/stable/56522?seq=2#metadata_info_tab_contents հրապարակման ամսաթիվը՝ 1997թ. օգոստոսի 29, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
8. Garrison N. A. Genomic Justice for Native Americans: Impact of the Havasupai Case on Genetic Research, Sci Technol Human Values. Author manuscript; available in PMC 2017 Feb 15. Published in final edited form as: Sci Technol Human Values. 2013; Published online 2012 Dec 21., 17 էջ, էջ 2-3, (հասանելի է՝ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5310710/> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2012թ. դեկտեմբերի 21, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
9. Havasupai Tribe of the Havasupai Reservation v. Arizona Board of Regents and Therese Ann Markow գործով Արիզոնա նահանգի Վերաբնիչ դատարանի 28.11.2008թ. որոշումը, (հասանելի է՝ <https://caselaw.findlaw.com/az-court-of-appeals/1425062.html> վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
10. John Moore V. The Regents Of The University Of California Et Al. No. S006987. Supreme Court of California. Jul 9, 1990. գործով ԱՄՆ գերագույն դատարանի որոշումը, (հասանելի է՝ <https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/51/120.html> վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
11. Nielsen, M. E. J., Kongsholm, N. C. H., & Schovsbo, J., Property and human genetic information. J Community Genet. 2019 Jan; 10(1): 95–107. Published online 2018 Apr 30, 13 էջ, էջ 97-98, (հասանելի է՝

- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6325034/#CR14> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2018թ. ապրիլի 30, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
12. Nwabueze R. N., Biotechnology and the Challenge of Property: Rethinking Property Rights in Dead Bodies, Body Parts, and Traditional Knowledge. University of Toronto. November 2004, 410 էջ, էջ 207, (հասանելի է՝ file:///C:/Users/User/Downloads/nq_94387_ocr.pdf հրապարակման ամսաթիվը՝ 2004թ. նոյեմբեր, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
13. Roberts J. L., Progressive genetic ownership? University of Houston Law Center, 93 Notre Dame L. Rev. 1105 (2018), 69 էջ, էջ? 1122-1141, (հասանելի է՝ <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4774&context=ndlr> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2018թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
14. Scovazzi T., The Concept of Common Heritage of Mankind and the Genetic Resources of the Seabed beyond the Limits of National Jurisdiction. Agenda Internacional; Vol. 14, NОm. 25 (2007); 14, էջ 16-17, (հասանելի է՝ <https://revistas.pucp.edu.pe/index.php/agendainternacional/article/view/7337/7555> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2007թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
15. Spectar J.M., The Fruit of the Human Genome Tree: Cautionary Tales about Technology, Investment, and the Heritage of Humankind, Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, Rev. 1 (2001), 41 էջ, էջ 13, (հասանելի է՝ <https://digitalcommons.lmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1519&context=ilr> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2001թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
16. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Property and Ownership? First published Mon Sep 6, 2004; substantive revision Sat Mar 21, 2020, (հասանելի է՝ <https://plato.stanford.edu/entries/property/> հրապարակման ամսաթիվը՝ 2004թ. սեպտեմբերի 6, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
17. Stanton A. A., Forfeited Consent: Body Parts in Eminent Domain. In book: Patenting Lives: Life Patents, Culture and Development, First edition, Chapter: 5, Publisher: AshgateEditors: Johanna Gibson, September 2008. 28 էջ, էջ 5-6, (հասանելի է՝ https://www.researchgate.net/publication/281640306_Forfeited_Consent_Body_Parts_in_Eminent_Domain հրապարակման ամսաթիվը՝ 2008թ. սեպտեմբեր, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
18. Sturges M. L., Who Should Hold Property Rights to the Human Genome. An Application of the Common Heritage of Humankind, American University International Law Review 13, no. 1 (1999): 44 էջ, էջ 245-251, (հասանելի է՝ <https://digitalcommons.wcl.american.edu/auilr/vol13/iss1/8/> հրապարակման ամսաթիվը՝ 1999թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
19. Tenenbaum E. S., A world park in Antarctica: the common heritage of mankind. Virginia Environmental Law Journal, Vol. 10, No. 1, 10th Anniversary Issue (Fall 1990), 28 էջ, էջ 112-117, (հասանելի է՝ https://www.jstor.org/stable/24782081?read-now=1&refreqid=excelsior%3A1f6aa59e59c5df6f60d943a6ba48e790&seq=4#page_scan_tab_contents, <http://www.velj.org/a-world-park-in-antarctica.html> հրապարակման ամսաթիվը՝ 1990թ., վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
20. The Human Genome Project. National Human Genome Research institute (հասանելի է՝ <https://www.genome.gov/human-genome-project> վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
21. Watts A. D., The Convention on the Regulation of Antarctic Mineral Resource Activities 1988, The International and Comparative Law Quarterly Vol. 39, No. 1 Published By: Cambridge University Press, (Jan., 1990), 14 էջ, էջ 169, (հասանելի է՝ <https://www.jstor.org/stable/760324> հրապարակման ամսաթիվը՝ 1990թ. հունվար, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),
22. Wolfrum R., The Principle of the Common Heritage of Mankind, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1983, 26 էջ, էջ 1-2, (հասանելի է՝ https://www.zaoerv.de/43_1983/43_1983_2_a_312_337.pdf հրապարակման ամսաթիվը՝ 1983, վերջին այցելությունը՝ 2025թ. սեպտեմբերի 13),

References

1. Barseghyan T. K., Hayastani Hanrapetutyun qaghaqatsiakan iravunk. [Civil law of the Republic of Armenia] Arajin mas [First part], Fourth edition—Yerevan State University— Yerevan. “Tigran Mets” Publishing House, 2014 – 560 p., 199-200 pp. (In Armenian)
2. Yevropayi Khorurd [Council of Europe], Mardu Iravunknery ev kensabjshkutyuny, Oviedo konvencia, Lratsutsich ardznagrutyun, Nakhararneri komite [Human Rights and Biomedicine, Oviedo Convention (CETS No. 164), Additional Protocol (CETS No. 195) Committee of Ministers Rec (2016)6], 224 p., 9-10 pp. (In Armenian)

Светлана Киракосян

“Офис примирителя финансовой системы” фонд,
Детский фонд Организации Объединённых Наций

РЕЗЮМЕ

*Генетическая последовательность и генетическая информация
как объект публичного и частного права*

В статье правовой статус генетической информации подвергается философско-правовому анализу в контексте публичного и частного права. В статье критически оценивается применимость классических теорий собственности и анализируется концепция «общего достояния человечества» как альтернативная модель. Обосновывается, что как сугубо частный, так и публичный подходы односторонни из-за дуалистической природы данных. Предлагается необходимость sui generis регулирования, которое сбалансирует права индивида с общественными интересами.

Ключевые слова: Генетический материал, физический образец, генетическая информация, право собственности, объект права, общее достояние человечества, информированное согласие, автономность, конфиденциальность.

Svetlana Kirakosyan

“Office of the financial system mediator” Foundation,
United Nations Children’s Fund Position,
Academic Title PhD Candidate

SUMMARY

Genetic sequence and genetic information as an object of public and private law

In the article the legal status of genetic information is subjected to a legal-philosophical analysis within the context of public and private law. The article critically assesses the applicability of classical property theories and analyzes the “common heritage of mankind” concept as an alternative model. It is argued that both purely private and public approaches are one-sided due to the dual nature of the data. The necessity of a sui generis regulation is proposed to balance individual rights with the public interest.

Key words: Genetic material, physical specimen, genetic information, property rights, object of law, common heritage of mankind, informed consent, autonomy, privacy.

Բնագիրը ներկայացվել է 06.08.2025թ.

Ընդունվել է տպագրության 28.08.2025թ.

Հոդվածը երաշխավորել է տպագրության (գրախոսվել է) ԵՊՀ
իրավագիտության ֆակուլտետի պետության և իրավունքի տեսության
ու պատմության ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր, իրավաբանական
գիտությունների դոկտոր Գ.Դանիելյանը